

УДК 343.6:341.1/.8:341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.14>

ПРИВАТНИЙ ТА ПУБЛІЧНИЙ ВИМІРИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА: ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Татаренко І.В.,

*здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти
кафедри публічного та приватного права,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0002-7320-4237*

Канський О.А.,

*здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти
кафедри публічного та приватного права,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля
ORCID: 0009-0007-7756-3791*

Татаренко І.В., Канський О.А. Приватний та публічний виміри гендерно зумовленого насильства: від домашнього насильства до воєнних злочинів.

У статті досліджено взаємозв'язок домашнього насильства та гендерно зумовленого насильства під час збройного конфлікту як єдиного континууму порушень прав людини, що охоплює «приватний» і «публічний» виміри та потребує комплексної правової відповіді на національному й міжнародному рівнях. Встановлено, що ці явища не можна розглядати ізольовано, оскільки їхня природа та наслідки взаємопов'язані й формують спільне підґрунтя для кримінально-правового та правозахисного реагування.

Мета дослідження полягає у правовому аналізі взаємозв'язку між домашнім насильством і сексуальним насильством, пов'язаним зі збройним конфліктом, у визначенні їхньої кримінально-правової кваліфікації та у з'ясуванні ролі міжнародних стандартів у формуванні національної практики протидії та захисту прав жертв. Для досягнення цієї мети визначено низку завдань: по-перше, вивчити кримінально-правові стандарти щодо кваліфікації таких діянь і притягнення винних до відповідальності; по-друге, проаналізувати міжнародно-правові механізми, що регулюють документування та розслідування злочинів на основі практики міжнародних судів; по-третє, встановити правозахисні інструменти, спрямовані на забезпечення відшкодування шкоди жертвам і подолання факторів безкарності. Доведено, що виконання зазначених завдань забезпечує комплексність дослідження та формує цілісну правову картину проблеми. У роботі застосовано догматичний і міждисциплінарний підходи, проведено аналіз міжнародних документів, практики міжнародних судів і національної статистики, а також узагальнено позиції науковців. Новизна дослідження полягає у доведенні концептуальної єдності: домашнє насильство розглядається як злочин проти особи, тоді як гендерно зумовлене насильство у збройному конфлікті кваліфікується як воєнний злочин або злочин проти людяності. Встановлено, що в Україні простежується суперечлива динаміка: з одного боку, спостерігається зниження окремих показників, з іншого – зростання найбільш тяжких форм насильства щодо жінок і дітей та системна фіксація воєнних злочинів.

Доведено, що діяння, такі як зґвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність чи стерилізація, за міжнародним правом визнаються воєнними злочинами, а за умов широкомасштабності чи системності – злочинами проти людяності відповідно до Римського статуту. Практичне значення полягає у створенні рекомендацій щодо імплементації положень Стамбульської конвенції, запровадження спеціальних правил доказування, створення єдиного реєстру випадків, розвитку програм репарацій, розширення сервісної інфраструктури та налагодження співпраці з міжнародними механізмами. У висновках доведено, що домашнє насильство та сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту утворюють взаємозалежні форми гендерно зумовленого насильства, які вимагають комплексного кримінально-правового та правозахисного реагування. Домашнє насильство розглядається як злочин проти особи, тоді як конфліктне сексуальне насильство кваліфікується як воєнний злочин або злочин проти людяності. Ефективна протидія можлива лише через комплексну

стратегію, що поєднує кримінально-правові, міжнародно-правові та правозахисні механізми, забезпечує відшкодування шкоди жертвам і утверджує верховенство права.

Ключові слова: домашнє насильство, воєнні злочини, гендерно зумовлене насильство під час збройного конфлікту, злочини проти людяності, кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, міжнародні стандарти прав людини, Римський статут, сексуальне насильство під час збройного конфлікту, Стамбульська конвенція.

Tatarenko I.V., Kanskyi O.A. Private and public dimensions of gender-based violence: from domestic violence to war crimes.

The article examines the interrelation between domestic violence and gender-based violence during armed conflict as a continuum of human rights violations that encompasses both the «private» and the «public» dimensions and requires a comprehensive legal response at both the national and international levels. It is established that these phenomena cannot be viewed in isolation, as their nature and consequences are interconnected and form a common foundation for criminal-law and human rights responses.

The purpose of the study is to conduct a legal analysis of the interconnection between domestic violence and conflict-related sexual violence, to determine their criminal-law qualification, and to clarify the role of international standards in shaping national practice of prevention and protection of victims' rights. To achieve this purpose, several objectives have been identified: first, to examine criminal-law standards concerning the qualification of such acts and the prosecution of perpetrators; second, to analyse international legal mechanisms regulating the documentation and investigation of crimes on the basis of the jurisprudence of international courts; and third, to identify human rights instruments aimed at ensuring reparation for victims and overcoming the factors of impunity. It is demonstrated that addressing these objectives ensures the comprehensiveness of the study and produces a holistic legal picture of the problem.

The research applies dogmatic and interdisciplinary approaches, analyses international legal instruments, the case law of international courts, and national statistics, and also synthesises scholarly positions. The novelty of the study lies in proving the conceptual unity: domestic violence is regarded as a crime against the individual, while gender-based violence in armed conflict is qualified as a war crime or a crime against humanity. It is established that in Ukraine the dynamics remain contradictory: on the one hand, certain indicators are declining, while on the other, the most severe forms of violence against women and children are increasing, alongside the systematic documentation of war crimes.

It has been proven that acts such as rape, sexual slavery, forced pregnancy, or sterilisation are recognised under international law as war crimes and, when committed on a widespread or systematic basis, as crimes against humanity pursuant to the Rome Statute. The practical significance of the research lies in formulating recommendations for the implementation of the Istanbul Convention, the introduction of special evidentiary rules, the creation of a unified registry of cases, the development of reparation programmes, the expansion of service infrastructure, and the strengthening of cooperation with international mechanisms.

The conclusions demonstrate that domestic violence and sexual violence in the context of armed conflict constitute interdependent forms of gender-based violence, which require a comprehensive criminal-law and human rights response. Domestic violence is classified as a crime against the individual, whereas conflict-related sexual violence is qualified as a war crime or a crime against humanity. Effective counteraction is possible only through an integrated strategy that combines criminal-law, international legal, and human rights mechanisms, ensures reparation for victims, and upholds the rule of law.

Key words: Criminal law, Domestic violence, Gender-based violence during armed conflict, International criminal law, International humanitarian law, International human rights standards, Rome Statute, Istanbul Convention, War crimes, sexual violence during armed conflict, Crimes against humanity.

Постановка проблеми. Проблема фізичного та сексуального насильства проти жінок і чоловіків у світі залишається одним з найгостріших сучасних викликів у сфері прав людини. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожна третя жінка у світі – близько 736 мільйонів осіб – протягом життя зазнала фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера чи інших осіб [1]. Особливо вразливою групою є молоді жінки віком від 15 до 24 років: кожна четверта, яка перебувала у стосунках, повідомила про досвід насильства ще до середини двадцяти років. Географічний розподіл цієї проблеми свідчить про суттєві регіональні диспропорції: найбільш поширене інтимне партнерське насильство в країнах Океанії, Південної Азії та субсахарської Африки (33–51%), тоді як у Європі цей показник становить 16–23%, у Центральній Азії – 18%, у

Східній Азії – 20%, а в Південно-Східній Азії – 21% [1]. Водночас, тенденції останнього десятиліття демонструють відсутність значних позитивних змін, що підкреслює системність та інституційну нездатність держав і міжнародних структур ефективно реагувати на масштаби проблеми [2].

Мета роботи полягає у всебічному дослідженні приватного (домашнього) та публічного (сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом) вимірів гендерно зумовленого насильства як єдиного континууму порушень прав людини, у встановленні їх кримінально-правової природи та кваліфікації як злочинів проти особи, воєнних злочинів або злочинів проти людяності, а також у з'ясуванні значення міжнародних стандартів захисту прав людини для формування національних механізмів протидії та забезпечення ефективного доступу жертв до правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Сучасні українські наукові дослідження проблематики сексуального та домашнього насильства демонструють міждисциплінарний підхід, що охоплює соціологію, історію, культурологію та міжнародне право. У працях Т. Марценюк основна увага приділяється методології вимірювання гендерного насильства в Україні, аналізується значення репрезентативності соціологічних опитувань, виявляються прогалини офіційної статистики та формуються орієнтири для розробки ефективної державної політики [3]. О. Кісь у своїх дослідженнях наголошує на культурно-історичних витоках домашнього насильства, демонструючи, як патріархальні традиції та народна культура нормалізували насильство щодо жінок у приватній сфері та легітимізували підпорядковане становище жінки [4]. Історичний вимір сексуального насильства у воєнних контекстах розкриває М. Гавришко, яка на прикладі діяльності ООН-УПА у 1940-х роках аналізує сексуальне насильство та регламентацію статевих відносин у підпіллі, підкреслюючи роль мілітарної культури та маскуліnnих практик у формуванні цього феномена [5].

У міжнародно-правовій площині вагомий внесок належить М. Желтусі, яка досліджує сексуальне насильство, пов'язане зі збройними конфліктами, у контексті його кваліфікації як воєнного злочину та злочину проти людяності. Вона акцентує на питаннях доказування, репарацій і необхідності впровадження гендерно чутливої політики в Україні [6]. Подібну тематику розвиває Алі Огли Зейналов, який концептуалізує гендерно зумовлене сексуальне насильство під час міжнародного збройного конфлікту, приділяючи увагу дефініціям, проблемам юрисдикції та кваліфікації цих злочинів [7]. Комплексний міжнародно-правовий аналіз сексуального насильства у воєнних конфліктах подають К.С. Степанчук та Р.О. Максимович, систематизуючи підходи до класифікації злочинів та окреслюючи міжнародні стандарти переслідування винних [8].

У праці Г. Татаренко, О. Арсентьевої та Л. Котової, гендерно зумовлене насильство розглядається як прояв геноциду в умовах збройних конфліктів, а також як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права [9]. Л. Котова пропонує сучасні підходи до кваліфікації сексуального насильства в умовах війни, акцентуючи на імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство та на необхідності забезпечення ефективного механізму репарацій для постраждалих [10].

Таким чином, огляд наукових досліджень засвідчує поступове формування в Україні цілісного науково-правового підходу до проблеми сексуального та домашнього насильства. Соціологічні та культурологічні студії висвітлюють причини та суспільне підґрунтя цього явища, історичні дослідження демонструють його повторюваність у воєнних контекстах, а правові роботи забезпечують доктринальне та нормативне підґрунтя для протидії. Спільним для всіх напрямів є усвідомлення єдності континууму «приватного» та «публічного» насильства, яке потребує комплексної відповіді з боку держави та міжнародної спільноти у межах сучасних стандартів захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. У цьому контексті особливої ваги набуває аналіз реалій збройного конфлікту в Україні, де питання домашнього та гендерно зумовленого сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, мають не лише теоретичне, а й гостро практичне значення. Саме поєднання приватного та публічного вимірів насильства у сучасних умовах війни висуває нові виклики як для правової науки, так і для державної політики та міжнародних механізмів захисту прав людини.

Трагічність ситуації підсилюється тим, що з початком повномасштабної агресії рф сексуальне насильство стало інструментом воєнної політики окупантів. Так, лише у 2024 році Моніторингова місія ООН задокументувала 209 випадків сексуального насильства, пов'язаного з війною, жертвами якого стали 156 чоловіків, 46 жінок та 6 дітей, а загальна кількість підтверджених випадків уже перевищує 480 і має тенденцію до зростання [11]. Вперше у 2025 році в доповіді Генерального секретаря ООН у Раді Безпеки прозвучала заява про можливість внесення Росії до «списку ганьби» за використання сексуального насильства як воєнної тактики [11]. Україна, реагуючи на ці виклики, запровадила важливі правові механізми - Закон про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією рф проти України, та невідкладні проміжні репарації, передбачає надання постраждалим від сексуального насильства статусу жертв та закріплює про-

цедуру невідкладних проміжних репарацій [12]. Станом на 9 червня 2025 року проміжні репарації за Законом № 4067-IX (стосовно жертв сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ) отримали 616 осіб. Серед них - 365 чоловіків, 279 жінок, 10 дівчат і 2 хлопці [13].

Водночас сексуальне насильство в Україні не обмежується виключно воєнним виміром. Статистика кримінальних правопорушень за 2024 рік демонструє амбівалентну динаміку: зареєстровано 410 випадків зґвалтування (на 8,9% менше, ніж у 2023 році), а кількість злочинів, кваліфікованих за статтею 153 КК України («Сексуальне насильство»), зросла на 33,6% (зі 119 до 159) [14]. Особливо тривожним є трикратне зростання випадків примушування до вступу в статевий зв'язок та збільшення на 23,5% злочинів, пов'язаних із діями сексуального характеру щодо осіб, які не досягли 16 років [14]. Хоча загальна кількість кримінальних правопорушень сексуального характеру у 2024 році зменшилася на 7,9% порівняно з попереднім роком, структурний аналіз демонструє небезпечну тенденцію зростання особливо тяжких форм насильства, що зачіпають найбільш вразливі групи - дітей і жінок [14]. Це підтверджує, що навіть у мирний час держава стикається з серйозними викликами у сфері протидії сексуальному насильству, а в умовах війни проблема лише набуває ще більш загрозливих масштабів, адже практика сексуального насильства під час збройних конфліктів протягом тривалого часу залишалася «невидимим» воєнним злочином і трактувалася радше як побічний наслідок війни, ніж як окрема категорія серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, ситуація як зі зростанням випадків домашнього насильства, так і з поширенням фізичного та сексуального насильства під час збройного конфлікту вимагає комплексної правової відповіді, що поєднуватиме кримінально-правові, процесуальні, соціальні й міжнародні механізми. Без належного державного реагування, міжнародної солідарності та глибокої трансформації суспільних практик ця проблема продовжуватиме загрожувати фундаментальним правам людини, підривати правову систему та створювати атмосферу безкарності, що несумісна з принципами верховенства права.

Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом лише наприкінці ХХ століття було офіційно визнане міжнародною спільнотою як одне з найтяжчих порушень прав людини та чинник, що становить безпосередню загрозу міжнародному миру й безпеці. Показовими стали масові зґвалтування під час війни в Боснії та Герцеговині (1992–1995) та геноциду в Руанді (1994), які привернули увагу світової спільноти до зазначеного питання [15; 16]. Саме ці події заклали підґрунтя для розуміння того, що сексуальне насильство не обмежується приватною сферою, а стає інструментом воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Тому сучасні конфлікти потребують осмислення взаємозв'язку приватного і публічного вимірів цього явища.

У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні взаємозв'язок приватного (домашнього) та публічного (воєнного) вимірів сексуального насильства проявляється особливо виразно. З одного боку, загальна атмосфера невизначеності та стресу, викликаного війною, спричинила зростання гендерно зумовленого насильства всередині суспільства: за оцінками ООН-Жінки, з початку російського вторгнення рівень насильства щодо жінок зріс на 36 % [17]. З іншого боку, сексуальне насильство стало інструментом воєнної політики окупаційних сил і систематично застосовується як засіб залякування цивільного населення, що підтверджується задокументованими випадками зґвалтувань та катувань [18]. У цьому контексті стає очевидним, що домашнє та сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом – це взаємопов'язані явища, в основі яких лежать спільні причини, механізми безкарності та дискримінаційні гендерні установки. Вивчення цього взаємозв'язку є актуальним як для вдосконалення захисту прав людини в Україні, так і для розвитку міжнародних стандартів протидії гендерному насильству.

Теоретичні засади визначення поняття сексуального насильства, домашнього насильства та сексуального насильства як воєнного злочину мають ключове значення для формування належної правової відповіді на ці явища. Насамперед чітке доктринальне визначення сексуального та домашнього насильства забезпечує єдність термінології, дозволяє відмежовувати ці правопорушення від суміжних складів злочинів та гарантує узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами. Концептуалізація сексуального насильства як воєнного злочину виходить за межі індивідуального виміру і підкреслює його природу як системної практики, спрямованої на приниження, залякування та руйнування соціальних зв'язків у постраждалих спільнотах. Теоретичне осмислення цих категорій не лише поглиблює наукове розуміння проблеми, а й створює підґрунтя для ефективного кримінально-правового регулювання, належного захисту жертв та притягнення винних до відповідальності відповідно до міжнародних гуманітарних стандартів.

Сексуальне насильство у широкому розумінні охоплює будь-які насильницькі дії сексуального характеру, вчинені щодо особи без її згоди. За визначенням ВООЗ, сексуальне насильство – це «будь-який статевий акт, спроба до статевого акту, небажані сексуальні коментарі або домагання

чи дії, спрямовані проти сексуальності особи з використанням примусу, незалежно від стосунків кривдника з жертвою, у будь-якому середовищі» [19]. Такий підхід включає зґвалтування (примусове проникнення сексуального характеру), сексуальне домагання, примус до статевих дій, сексуальне катування тощо. Сексуальне насильство визнається грубим порушенням прав людини, що посягає на фізичну недоторканність, гідність та психічне благополуччя особи.

Домашнє насильство (насильство в сім'ї) – це форма гендерно зумовленого насильства, що вчиняється в приватній сфері найближчим оточенням жертви (членами родини, партнерами). Українське законодавство дає розгорнуте визначення цього явища. Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2017 року, домашнє насильство – це «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, ... незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [20]. Іншими словами, домашнє насильство включає будь-які акти насильства (в тому числі сексуального) у сімейних чи близьких стосунках, а також погрози такого насильства. Важливо, що законодавство визнає різні форми – фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство – і підкреслює суспільну небезпеку цих діянь, руйнуючи стереотип про «приватність» і невтручання держави.

Сексуальне насильство як воєнний злочин – поняття, що виникло в міжнародному праві у зв'язку з усвідомленням масштабів і організованого характеру сексуального насильства під час збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) однозначно забороняє посягання на статеву недоторканність цивільних осіб та осіб hors de combat. Ще Женевські конвенції 1949 р. непрямо згадували про захист жінок від зґвалтувань, говорячи про заборону «посягань на честь» (ст. 27 IV Женевської конвенції) [21]. Надалі Додатковий протокол II 1977 р. (до Женевських конвенцій) прямо заборонив зґвалтування, примушування до проституції та непристойні посягання на гідність під час неміжнародних конфліктів [22]. Сучасне міжнародне кримінальне право відносить сексуальні злочини до найтяжчих міжнародних злочинів. Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 р. включає зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію чи будь-які інші форми сексуального насильства аналогічної тяжкості до переліку воєнних злочинів та злочинів проти людяності [23]. Це означає, що навіть одиничний акт зґвалтування в контексті збройного конфлікту розглядається як воєнний злочин, а систематичне сексуальне насильство проти цивільних може кваліфікуватися як злочин проти людяності [24]. Зокрема, у звіті Human Rights Watch «У пошуках справедливості: переслідування за сексуальне насильство під час війни в Конго» відображено еволюцію поглядів міжнародної спільноти: зґвалтування у воєнний час більше не трактується як «неминуче лихо» чи посягання лише на «честь» жінки, а визнається тяжким злочином проти її життя, здоров'я та гідності [24].

Отже, на теоретичному рівні сексуальне насильство (як загальне поняття), домашнє насильство (як його приватний вимір) і сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом (як його публічний прояв у війні) – це взаємопов'язані поняття, які охоплюють різні контексти здійснення подібних за сутністю діянь. Усі вони порушують фундаментальні права людини та заборонені як національним законодавством, так і міжнародним правом.

Міжнародні стандарти й правові документи щодо захисту від сексуального та домашнього насильства мають фундаментальне значення, оскільки встановлюють універсальні підходи до визнання цих дій як порушень прав людини, зобов'язують держави забезпечувати ефективний захист жертв, гарантують невідворотність покарання для кривдників та формують правову основу для гармонізації національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями.

Міжнародні стандарти захисту прав людини розглядають насильство щодо жінок (у тому числі сексуальне) як форму дискримінації та порушення фундаментальних прав. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) у Загальній рекомендації № 19 (1992) роз'яснив, що поняття дискримінації включає гендерно зумовлене насильство, оскільки таке насильство перешкоджає жінкам користуватися правами на рівних засадах з чоловіками [25]. Відповідно, держави-учасниці Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок зобов'язані вживати заходів для викорінення будь-якого насильства проти жінок, забезпечувати належне поводження з жертвами в системі правосуддя, надавати консультаційну, медичну, психологічну допомогу тощо. Генеральна Асамблея ООН ще у 1993 році прийняла Декларацію про викорінення насильства щодо жінок, закликавши держави невідкладно проводити політику ліквідації такого насильства [26]. Особливий напрямок становлять зусилля ООН щодо проблеми сексуального насильства в конфліктах: Рада Безпеки ООН в резолюції 1820 (2008) визнала, що сексуальне насильство може застосовуватися

як тактика війни для залякування та приниження цивільного населення, і наголосила на тому, що такі дії загрожують міжнародному миру та безпеці [27]. В наступних резолюціях (№1888, 1960, 2106, 2467 тощо) Радбез ООН розвинув цю тематику, створив механізми моніторингу та закликав до притягнення винних до відповідальності. З 2015 року 19 червня відзначається Міжнародний день боротьби з сексуальним насильством в умовах конфлікту, проголошений ООН на честь постраждалих від зґвалтувань під час збройного конфлікту та з метою підвищення обізнаності про цю проблему [28]. Таким чином, у рамках ООН сформовано цілісний підхід: і «приватне» насильство (в сім'ї), і «публічне» (в умовах війни) розглядаються як порушення прав людини, що потребують активної протидії та викорінення. У науково-правовій площині це означає відмову від традиційного поділу насильства на «приватну» і «суспільну» сфери, адже обидві форми мають спільне коріння – системну гендерну нерівність, патріархальні стереотипи та дискримінаційні практики. Домашнє насильство більше не сприймається як внутрішня справа сім'ї, а кваліфікується як порушення фундаментальних прав, закріплених у міжнародних договорах, зокрема Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979) та Загальному зауваженні № 35 (2017) Комітету CEDAW, де підкреслюється, що гендерно зумовлене насильство є формою дискримінації [29; 30].

Аналогічно сексуальне насильство у збройних конфліктах, яке довгий час розглядалося як побічний наслідок війни, у міжнародному праві отримало визнання як воєнний злочин, злочин проти людяності та елемент злочину геноциду. Це закріплено у Римському статуті МКС (1998), який визначає зґвалтування, сексуальне рабство та примус до проституції серед найбільш тяжких міжнародних злочинів. Таким чином, правова доктрина виходить з єдності концептуальних підходів: будь-яке насильство, незалежно від того, чи відбувається воно у «приватному» чи у «публічному» просторі, є посяганням на гідність людини та потребує ефективного реагування з боку держави та міжнародної спільноти.

Цей інтегрований підхід дозволяє сформулювати універсальний стандарт: держава зобов'язана забезпечувати превенцію, захист жертв, ефективне розслідування та покарання винних як у випадках домашнього насильства, так і у випадках сексуальних злочинів, скоєних під час війни. У такий спосіб міжнародне право руйнує кордони між «особистим» і «суспільним» вимірами насильства, підкреслюючи, що обидві категорії становлять загрозу правопорядку, безпеці та реалізації принципів верховенства права.

Як зазначалося, Римський статут МКС 1998 р. встановив прецедент, явно включивши сексуальне насильство до переліку найтяжчих міжнародних злочинів. Згідно зі ст. 7 та 8 Статуту, зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості визнаються злочинами проти людяності (якщо вчинені в межах широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення) та воєнними злочинами (якщо вчинені в контексті міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту) [23]. Таким чином, міжнародне право встановило чітку норму нульової толерантності до гендерно зумовленого сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом: подібні діяння тягнуть кримінальну відповідальність індивідів за нормами міжнародного права. Це положення було підтверджене і розвитком судової практики *ad hoc* трибуналів: Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР) у вироках визнали зґвалтування воєнним злочином, злочином проти людяності, а в справі Акайесу (ICTR, 1998) – навіть одним з актів геноциду [31; 32; 33]. Женевські конвенції та протоколи до них, як вже зазначено, також містять норми про захист цивільних від сексуального насильства: зґвалтування і примусова проституція прирівнюються до серйозних порушень гуманітарного права і трактуються як тяжкі воєнні злочини. В цілому міжнародно-правові стандарти в цій сфері нині одностайні: сексуальне насильство недопустиме ні в мирний, ні у воєнний час, а держави зобов'язані запобігати йому, карати винних та забезпечувати реабілітацію жертв.

На європейському рівні ключовим документом є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству 2011 р., більш відома як Стамбульська конвенція. Вона є найповнішою міжнародною угодою, присвяченою боротьбі з насильством проти жінок та домашнім насильством [34]. Конвенція зобов'язує держави-учасниці криміналізувати основні форми гендерно зумовленого насильства – фізичне, психологічне, сексуальне (включно зі зґвалтуванням), примусовий шлюб, калічення геніталій, переслідування (сталкінг) тощо – і вживати заходів щодо запобігання таким діянням, захисту постраждалих та ефективного судового переслідування кривдників. Важливо, що Стамбульська конвенція проголошує насильство щодо жінок порушенням прав людини та формою дискримінації, а також прямо ставить за мету покласти край безкарності винних у насильстві над жінками. Для контролю за виконанням Конвенції створено незалежний моніторинговий механізм (GREVIO). Україна підписала Стамбульську конвенцію ще у 2011 р., проте

довго відкладала ратифікацію через внутрішні дебати. Лише в червні 2022 року, на фоні жорстоких злочинів російської армії проти цивільних українців, парламент ратифікував цю Конвенцію, що розглядається як історична перемога в захисті прав жінок. Amnesty International назвала це рішення «надзвичайно своєчасним» в умовах численних повідомлень про сексуальне насильство щодо українок на окупованих територіях [35]. Отже, набуття Україною статусу учасниці Стамбульської конвенції накладає на державу чіткі зобов'язання щодо вдосконалення законодавства, превенції та покарання як домашнього, так і інших форм гендерно зумовленого насильства.

Таким чином, сучасні міжнародні стандарти – універсальні (ООН) та регіональні (Рада Європи) – утворюють цілісну систему, що визнає сексуальне насильство в усіх його проявах порушенням прав людини. Ця система вимагає від держав активних дій: від законодавчого визначення та криміналізації всіх форм насильства до створення ефективних механізмів запобігання, захисту жертв і покарання винних, як у приватній сфері, так і в умовах збройних конфліктів.

Україна за останні десятиліття здійснила помітні кроки у сфері боротьби з домашнім насильством та документування воєнних злочинів сексуального характеру, проте стикається зі значними викликами, особливо в умовах триваючої агресії рф.

Протягом 2017–2018 років в Україні відбувся прорив у правовому забезпеченні протидії домашньому насильству. Було прийнято спеціальний Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017), що визначив терміни й механізми реагування (в тому числі введено поняття термінового заборонного та обмежувального припису для кривдника). Одночасно Кримінальний кодекс України у 2018 р. було доповнено статтею 126¹, яка криміналізує домашнє насильство (систематичне вчинення фізичного, психологічного чи економічного насильства в сім'ї). Було створено спеціалізовані підрозділи поліції (так звані «мобільні групи» або «поліція проти насильства»), притулки та «кризові кімнати» для постраждалих, діє цілодобова національна «гаряча лінія» підтримки. Ратифікувавши Стамбульську конвенцію, Україна взяла на себе додаткові зобов'язання щодо імплементації європейських стандартів, зокрема щодо навчання фахівців, забезпечення належного фінансування притулків і послуг тощо. Попри прогрес у законодавстві, проблема залишається масштабною. Україна має продовжувати співпрацювати з міжнародними механізмами: офісом Спеціального представника ООН з питань сексуального насильства в конфліктах, МКС, Радою Європи (GREVIO). Доцільно запросити експертів з країн, що пройшли через подібне (Боснія, Руанда, Косово, Колумбія), для консультацій, як найкраще будувати програми примирення і підтримки жертв. Також слід використовувати глобальні фонди (на кшталт Глобального фонду тих, хто пережив насильство (GSF)) для допомоги українським постраждалим. Обмін найкращими практиками – двосторонній процес: Україна, на жаль, отримала важкий досвід, але демонструє і новий підхід (притягнення злочинців вже під час війни), яким можуть скористатися інші країни у майбутньому.

Висновки. Взаємозв'язок домашнього та гендерно зумовленого сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в контексті міжнародних стандартів захисту прав людини полягає у визнанні того, що обидва ці явища формують єдиний континуум порушень прав людини. Домашнє насильство в «приватній» сфері та сексуальне насильство під час війни у «публічному» вимірі мають спільні причини – патріархальні стереотипи, гендерну нерівність, культуру мовчання й безкарність – і підлягають однаковій обов'язковій реакції з боку держави та міжнародної спільноти. Міжнародні стандарти (CEDAW, Загальні рекомендації Комітету ООН, резолюції Ради Безпеки ООН, Стамбульська конвенція, Римський статут) закріплюють єдність підходів до кваліфікації та протидії цим злочинам: насильство у сім'ї розглядається як форма дискримінації, тоді як сексуальне насильство у збройних конфліктах визнається воєнним злочином і злочином проти людяності. Держава зобов'язана виконувати позитивні обов'язки, які включають запобігання, захист, розслідування, переслідування і відшкодування шкоди, у тому числі проміжні репарації та реабілітацію жертв. Висока латентність злочинів, стигматизація постраждалих і культура мовчання підривають ефективність кримінальної юстиції, тому потребують впровадження спеціальних процесуальних гарантій для безпечного повідомлення та надання свідчень. Відсутність невідворотності покарання у мирний час і після конфліктів безпосередньо пов'язана зі зростанням тяжких форм сексуальних злочинів і повторюваністю насильницьких практик під час війни. Український контекст підтверджує глобальні тенденції: офіційно задокументовані випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також динаміка статевих злочинів у 2024 році засвідчують нагальну потребу посилення як кримінально-правових інструментів, так і соціально-сервісної інфраструктури допомоги жертвам. Попри те, що Україна вже розпочала імплементацію міжнародних стандартів, зокрема шляхом ратифікації Стамбульської конвенції та ухвалення механізму репарацій, цей процес залишається неповним, а його успіх залежить від повної практичної реалізації, у тому числі від роботи GREVIO, запровадження процесуальних стандартів, чутливих до травми, і спеціалізації слідчих, прокурорів та суддів.

З огляду на виявлені прогалини та актуальні виклики, доцільно виокремити низку рекомендацій, які систематизуються у кілька блоків, зокрема: нормативний та інституційний вимір, кримінально-правову й процесуальну сферу, захист, допомогу та репарації, міжнародно-правову співпрацю, розвиток системи збору даних та освіти, а також комунікаційні й просвітницькі заходи. У нормативному та інституційному вимірі слід завершити повну імплементацію Стамбульської конвенції, узгодивши підзаконні акти, стандарти взаємодії служб і фінансування притулків із її вимогами, а також започаткувати регулярне звітування перед GREVIO. Важливо закріпити у національному праві єдиний рамковий підхід *due diligence* для всіх форм гендерно зумовленого насильства з чіткими індикаторами виконання для профільних органів та розширити мережу спеціалізованих прокурорів і судових палат, інтегруючи стандарти правосуддя, чутливого до травми, у навчальні програми. У кримінально-правовій та процесуальній сфері необхідно інституціоналізувати спеціальні правила доказування у справах про сексуальне насильство, забезпечити бездоганне документування злочинів, уніфікувати процедури оцінки ризиків і термінових приписів та виключити можливість медіації у справах про домашнє й сексуальне насильство. У сфері захисту, допомоги та репарацій потрібно гарантувати безоплатну правову допомогу й представництво для жертв, створити механізм «єдиного вікна» доступу до послуг, розширити програму проміжних репарацій і забезпечити довгострокову медико-психологічну реабілітацію, а також розробити спеціалізовані програми для ветеранів і військових з метою профілактики домашнього насильства й роботи з кривдниками. У міжнародно-правовій площині доцільно системно співпрацювати з механізмами ООН, МКС і Радою Європи, узгоджуючи формати обміну доказами, та підтримувати стратегічні провадження у справах сексуального насильства. Водночас особливого значення набуває розвиток системи збору та аналізу даних шляхом створення єдиного реєстру випадків насильства, регулярного аудиту якості статистики, а також масштабування освітніх програм для правоохоронців, суддів, медиків і соціальних працівників. Не менш важливими є комунікаційні кампанії проти стигми та впровадження освітніх курсів для молоді щодо культури згоди, поваги та недопустимості насильства.

Отже, подолання сексуального та домашнього насильства вимагає цілісної стратегії, яка охоплює законодавчі, інституційні, процесуальні та просвітницькі заходи й забезпечує гармонізацію національної правової системи з міжнародними стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. World Health Organization. Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence. 09.03.2021. URL: <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence> (дата звернення: 07.09.2025).
2. Коваленко А. ООН: Кожна третя жінка у світі стикалася з фізичним або сексуальним насильством. *Українська правда. Життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/kozhna-tretya-zhinka-u-sviti-zaznala-fizichnogo-chi-seksualnogo-nasillya-zvit-oon-306852/> (дата звернення: 06.09.2025).
3. Марценюк Т. (2018, 23 серпня). Соціологічні дослідження домашнього насильства: методологічні засади [Аналітичний матеріал]. *Гендерне насильство* (секція «Особисте як політичне»). URL: <https://genderindetail.org.ua/library/osobiste-yak-politichne/genderne-nasilstvo/sotsiologichni-doslidzhennya-domashnogo-nasilstva-metodologichni-zasadi-134718.html> (дата звернення: 08.09.2025).
4. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. / О. Кісь; Інститут народознавства НАН України. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. – 76-233 с.
5. Гавришко М.І. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 89. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2016_4_8 (дата звернення: 08.09.2025).
6. Желтуха М. Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, в Україні: законодавче регулювання. Chatham House; JurFem. URL: https://jurfem.com.ua/seksualne-nasyistvo-povyazane-zi-zbroinym-konfliktom-v-ukraini-zakonodavche-reguluvannya/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.09.2025).
7. Зейналов А.О. Гендерно зумовлене сексуальне насильство під час міжнародного збройного конфлікту на території України: постановка проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Випуск 83: частина 3. 2024. № 72. С. 56–60.
8. Степанчук К.С., Максимович Р.О. (2025). Сексуальне насильство під час збройних конфліктів: міжнародно-правові механізми відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 4. 2025. С. 226–231. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.141-146> (дата звернення: 07.09.2025).

9. Татаренко Г.В., Арсентьева О.О., Котова Л.М. Гендерно обумовлене насильство як прояв геноциду під час збройних конфліктів: досвід України та міжнародно-правове регулювання. *Business & Law SPECIAL EDITION*. 2022. Том 2. С. 57–66.
10. Котова Л.В. (2025). Сучасні форми домашнього насильства: кримінально-правова характеристика. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. (49). С. 171–183. URL: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-171-183>.
11. ZMINA. (2025, 20 серпня). У 2024 році ООН задокументувала в Україні 209 випадків сексуального насильства на війні. URL: <https://zmina.info/news/u-2024-roczii-oon-zadokumentuvala-v-ukrayini-209-vypadkiv-seksualnogo-nasylstva-na-vijni/> (дата звернення: 08.09.2025).
12. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій: Закон України від 20 листопада 2024 р. № 4067-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 17. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-IX> (дата звернення: 08.09.2025).
13. ZMINA. (2025, 9 червня). Станом на 9 червня 2025 року проміжні репарації за Законом № 4067-IX (стосовно жертв сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ) отримали 616 осіб. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/promizhni-reparacziyi-vyplatyly-vzheponad-900-postrazhdalym-vid-seksualnogo-nasylstva-na-vijni/> (дата звернення: 08.09.2025).
14. Скільки-скільки? (2025, 16 січня). Сексуальне насильство: у 2024 році кількість кримінальних правопорушень зросла на 34 % [Аналітика]. URL: <https://skilky-skilky.info/seksualne-nasylstvo-u-2024-rotsi-kilkist-kryminalnykh-pravoporushen-zroslo-na-34/> (дата звернення: 08.09.2025).
15. Cilic U. (2025, 19 червня). *30 Years After The War, Bosnian Rape Survivors Fight For Justice*. Radio Free Europe/Radio Liberty. URL: <https://www.rferl.org/a/rape-war-bosnia-women-peace-justice/33448235.html> (дата звернення: 08.09.2025).
16. *Rape during the Bosnian War*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Rape_during_the_Bosnian_War (дата звернення: 08.09.2025).
17. ООН. (2025, 19 лютого). *Three years of full-scale war in Ukraine roll back decades of progress for women's rights, safety and economic opportunities*. United Nations in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/289777-three-years-full-scale-war-ukraine-roll-back-decades-progress-women%E2%80%99s-rights-safety-and> (дата звернення: 06.09.2025).
18. Zadorozhnyy T. (2025, 19 червня). *Ukraine documents 366 cases of war-related sexual violence, most victims women*. The Kyiv Independent. URL: <https://kyivindependent.com/ukraine-documents-366-cases-of-war-related-sexual-violence-most-victims-women/> (дата звернення: 08.09.2025).
19. World Health Organization. *Sexual violence is any sexual act, attempt to obtain a sexual act, or other act directed against a person's sexuality using coercion*. URL: <https://apps.who.int/violence-info/sexual-violence/> (дата звернення: 08.09.2025).
20. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 08.09.2025).
21. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (IV Женевська конвенція) / Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 08.09.2025).
22. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II) від 08 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_062 (дата звернення: 08.09.2025).
23. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 08.09.2025).
24. Human Rights Watch. (2005, 7 березня). *Seeking Justice: The Prosecution of Sexual Violence in the Congo War* [A1701]. URL: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/hrw/2005/en/20130> (дата звернення: 08.09.2025).
25. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Загальна рекомендація № 19: Насильство щодо жінок, 1992 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw/general-recommendations> (дата звернення: 08.09.2025).
26. Декларація про викорінення насильства щодо жінок: Прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 48/104 від 20 грудня 1993 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women> (дата звернення: 08.09.2025).

27. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1820 (2008) від 19 червня 2008 р. *Сексуальне насильство у збройних конфліктах*. URL: [https://undocs.org/S/RES/1820\(2008\)](https://undocs.org/S/RES/1820(2008))_(дата звернення: 08.09.2025).
28. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1888 (2009) від 30 вересня 2009 р. *Про посилення заходів з протидії сексуальному насильству у збройних конфліктах*. URL: [https://undocs.org/S/RES/1888\(2009\)](https://undocs.org/S/RES/1888(2009))_(дата звернення: 08.09.2025).
29. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>_(дата звернення: 08.09.2025).
30. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Загальне зауваження № 35 (2017): Гендерно зумовлене насильство проти жінок, оновлення Загальної рекомендації № 19. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/GC/35&Lang=en_(дата звернення: 08.09.2025).
31. ICTY (Trial Chamber). Prosecutor v. Anto Furundžija, Case No. IT-95-17/1-T, Judgement, 10.12.1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>_(дата звернення: 07.09.2025).
32. ICTY (Trial Chamber II). Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač and Zoran Vuković, Case Nos. IT-96-23 & IT-96-23/1, Judgement, 22.02.2001. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>_(дата звернення: 08.09.2025).
33. ICTR (Trial Chamber I). Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, Judgement, 02.09.1998. URL: <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/AKAYESU%20-%20JUDGEMENT.pdf> (дата звернення: 08.09.2025).
34. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Конвенція; Рада Європи від 11.05.2011 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11.
35. Shandra, A. (2022, June 22). *Historic victory for women's rights: Ukraine ratifies Istanbul Convention*. Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/historic-victory-for-womens-rights-ukraine-ratifies-istanbul-convention/#:~:text=The%20move%20was%20hailed%20as,%E2%80%9D>_(дата звернення: 08.09.2025).